

Den ældre danske enevælde 1660-1730

Et historiografisk essay

Af Sebastian Olden-Jørgensen

Den ældre danske enevælde, dvs. perioden 1660-1720/30, var omkring århundredskiftet genstand for intensiv udforskning. Siden da har danske historikere brugt det meste af deres energi på andre perioder. I anledning af en fornyet international og nordisk interesse for den tidligt moderne tid gør forskningsstipendiat, ph.d. Sebastian Olden-Jørgensen status over udforskningen af den ældre danske enevælde, sådan som den formuleres og opsummeres i serien af Danmarkshistorier fra Edvard Holm til Knud J.V. Jespersen. Betragtningerne afsluttes med nogle overvejelser om grænser og muligheder for udforskningen af den ældre danske enevælde.

Betegnelsen den ældre (eller den tidlige) danske enevælde dækker normalt tiden fra enevældens indførelse 1660 til afslutningen af Store Nordiske Krig 1720, subsidiært Frederik IV's død 1730. Det er ikke en tid, der konstant har stået i forskningens søgelys på samme måde som reformationstiden, Christian IV's tid eller landboreformernes tidsalder. Efter en frugtbar periode omkring århundredskiftet, hvor forskere som Edvard Holm, A.D. Jørgensen, J.A. Fridericia, Carl Christiansen og Knud Fabricius skrev en række stadig grundlæggende værker, har forskningen kun på isolerede felter gjort fremskridt, ikke over en bred front.

Både i Norden og i resten af Europa er en fornyet interesse for den tidligt moderne tid imidlertid ved at tage form, og det synes nærliggende at åbne sig for denne inspiration.¹ I den sammenhæng udgør årene 1660-1730 ingen parentes, snarere tværtimod! Det er Ludvig XIV's, kejser Leopold I's og den Store Kurfyrstes manddomsår; det er den engelske restaurations og the Glorious Revolutions tid, det er overgangen fra den

1. Bare et par eksempler: Med basis i København er der dannet et nordisk netværk for tidligt moderne historie. I det tyske sprogområde formidler »Arbeitsgemeinschaft für Frühneuzeitgeschichte« kontakt mellem historikere og arrangerer kongresser (senest i september 1997 i Jena).

konfessionelle tidsalder til jansenismens, pietismens og oplysningsfilosofiens tid. Det bliver derfor relevant at gøre status over traditionen, sådan som den efter dansk sædvane formuleres i de Danmarkshistorier, der med jævne mellemrum udgives. Det er denne opgave, der her skal søges løst. Til slut vil jeg i mere essayistisk form give et bud på grænser og muligheder for udforskningen af perioden.

Den ældre danske enevælde i Danmarks Riges Historie

Den moderne videnskabelige udforskning af den ældre danske enevælde begynder med tre af de store navne fra perioden omkring det kritiske gennembrud i dansk historieforskning ved slutningen af forrige århundrede: A.D. Jørgensen (1840-97), Edvard Holm (1833-1915) og J.A. Fridericia (1849-1912).² Alle tre har arbejdet selvstændigt med perioden, men det er – ikke overraskende – J.A. Fridericias syntese, som han fremlagde i *Danmarks Riges Historie*, bd. 4: 1588-1699 (Kbh. 1896-1902), der stærkest har præget den senere tradition. Det synes dog hidtil at være undgået den historiografiske forskning, at Fridericias syntese blev til i nært samspil med de to andres indsats.³ For det første kunne Fridericia, uden at der derved på nogen måde frakendes ham selvstændig og umiddelbar indsigt i perioden, trække på resultaterne af Holms jernflid, sådan som de fremlagdes for offentligheden i *Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720*, bd. 1-2 (Kbh. 1885-86). For det andet formedes Frideri-

2. C.F. Allen lagde sin selvstændige forskning i det 15. og 16. århundrede, og hans *Haandbog i Fædrelandets Historie*, Kbh. 1840 (og senere udgaver) repræsenterer for den ældre enevælde mere et standpunkt end en forskningsindsats. I modsætning til Knud J.V. Jespersen lægger jeg mindre vægt på kontinuiteten fra Hojer, Riegels og Allen, idet jeg vurderer Jørgensens, Holms og Fridericias arbejder som en ny begyndelse, ikke mindst på grund af den kvalitative og kvantitative forskel i kildegrundlaget; Knud J.V. Jespersen: *Danmarks historie*, bd. 3: Tiden 1648-1730, Kbh. 1989, s. 30-33.

3. Erling Ladewig Petersen: »Omkring Erik Arup: Struktur og grænser i moderne dansk historieforskning (ca. 1885-1955)«, *Historisk Tidsskrift*, 1978, s. 138-182, særligt s. 148-160; Harald Ilsoe & Kai Hørby: »Historie«, *København's Universitet 1479-1979*, bd. 10, Kbh. 1980, s. 426-457 (forfattet af Kai Hørby); Aksel E. Christensen: »Fra Kr. Erslev til Erik Arup«, *Linier i dansk historieskrivning i nyere tid (ca. 1890-1950)*, Kbh. 1976, s. 12-34; Søren Mørch (red.): *Danmarks historie*, bd. 10: Historiens historie, Kbh. 1992, s. 275-286 (forfattet af Jens Henrik Tiemroth). Ingen af disse arbejder har fokuseret på det nævnte samspil mellem Holm, Jørgensen og Fridericia. Særlig Tiemroth synes at operere med en »Berlinmur« mellem det kritiske gennembruds mænd (Erslev, Fridericia) og den foregående generation (Jørgensen, Holm, Steenstrup).

cias syn på perioden i bevidst opposition til Holms og Jørgensens opfattelser. Det følgende kan derfor i en vis forstand kaldes »historien bag den ældre danske enevælde i *Danmarks Riges Historie*«.

Edvard Holm

I den moderne videnskabelige udforskning af den ældre danske enevælde indtager Edvard Holms *Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720. Indledning til den dansk-norske Stats Historie fra 1720-1814*, bd. 1-2 (Kbh. 1885-86) en central plads. De to bind danner indledningen til monumentet over Holms arbejdsevne og overblik: storværket om det dansk-norske dobbeltmonarki 1720 til 1814 i syv bind (Kbh. 1891-1912). Det har været bestemmende for værkets form: Dets formål er at skildre et udgangspunkt, nemlig Danmark-Norge ved Store Nordiske Krigs afslutning, og i langt mindre grad at forklare den ældre danske enevælde i sig selv eller i forhold til den forudgående adelsvælde. Et andet formelt træk, der præger værket, er den særegne og ikke helt heldige disposition, som allerede J.A. Fridericia i sin ellers rosende anmeldelse ankede over: Første bind skildrer systematisk, hvad enevælden ville, mens andet bind registrerer, hvor langt den nåede på de pågældende punkter.⁴

Holm opfatter først og fremmest den ældre enevælde som en genopbygningsperiode efter adelsvældens fallitbo, hvor landet var blevet ført ud i økonomisk, politisk og administrativt kaos. Enevældens grundtræk ser han i en centralisation og regulering af alle menneskelige forhold ud fra statsinteresse og ordenstrang.⁵ Hans kildemateriale består i overvejende grad af centralforvaltningens egne arkiver, hvilket næppe har været uden indflydelse på den nævnte helhedsforståelse. På grund af det overordnede sigte anskuer han perioden som en helhed præget af en gradvis, men grundlæggende set ensrettet udvikling. Med hans egne ord er det udviklingen af »det enevældige System«, der skildres. Denne systemopbygning kan notere »tydelige Fremskridt«, der dannede »et godt Grundlag for en videre Udvikling«, selv om »det Fremskridt i de indre Forhold, som Enevælden havde indskrevet paa sit Banner, netop allermest som en Følge af

4. *Tilskueren*, 1886, s. 762-786. Anmeldelsen rummer i meget klare ord også Fridericias syn på den ældre danske enevælde, og det er derfor en skam, at den ikke fandt optagelse i Kildeskriftselskabets antologi: J.A. Fridericia: *Studier over adelsvældens historie. Udvalgte afhandlinger og anmeldelser*, Kbh. 1979 (med indledning af Erling Ladewig Petersen). Jf. i øvrigt nedenfor om Fridericia.

5. Holm, bd. 1, s. 178f.

Krigene maatte udeblive«. ⁶ Disse ord, der er taget fra værkets afsluttende kapitel, viser tydeligt, i hvor høj grad Holm ser fremad og skriver sig frem mod sit mål. Holm ved, hvad vej det af krigen hæmmede fremskridt går, han kender det enevældige »systems« væsen og dets opgaver og ved, hvilke forjættelser det vil opfylde, når freden sænker sig.

Det er denne teleologiske tendens, der i forening med det sparsomme kildemateriale fra Frederik III's tid fører til, at det let undgår opmærksomheden, at den enevælde, Holm skildrer, på mange måder først begynder med Christian V. Det er hans og tronfølgeren Frederik IV's tid, der i realiteten præger Holms billede af den ældre danske enevælde. Værkets tvedelte og tematiske opbygning bidrager ligeledes til, at den ældre danske enevælde for læserens øjne næsten uvægerligt smelter sammen til én, kontinuerlig og målrettet genopbygning fra et politisk og økonomisk nulpunkt hen mod ordnede forhold, fremskridt og – efter 1720 – velstand. Følgerne af denne synsvinkel bliver ikke kun en underbetoning af kontinuitetstræk hen over 1660, men også en manglende evne til at forklare udviklingen på anden måde end med reference til slutpunktet: enevældens »system«. Dermed bliver det, der skulle forklares, til forklaring på sig selv, og den slags er ret beset en betænkelig cirkelslutning.

Gennem sin fremstillings bredde, sin store og solide kildebasis og sine velfunderede og afvejede vurderinger har Holms to bind om den ældre danske enevælde imidlertid bevaret deres værdi som referenceværk for enhver senere beskæftigelse med perioden. Edvard Holm er positivisme, når den er bedst.

Om Holms bind af *Danmarks Riges Historie*, der dækker årene 1699-1814, er der i denne sammenhæng ikke meget at sige. Bindets første 138 sider behandler perioden frem til Frederik IV's død, og man genfinder de samme standpunkter som i *Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720*. Strukturen er selvfølgelig helt anderledes, idet *Danmarks Riges Historie* er udformet som en sammenhængende fortælling bygget op om den politiske historie og kongens person med efterhængte afsnit om sociale, økonomiske og kulturelle forhold. Det nationale og moralske har også større vægt, sådan som man må forvente det i en populær fremstilling, men bevidstheden om de indenrigspolitiske opgaver, enevælden var kaldet til at løse, når først – endelig! – de evindelige krige var slut, er den samme. ⁷

6. Holm, bd. 1, s. 476 og 480.

7. Edvard Holm: *Danmarks Riges Historie*, bd. 5: 1699-1814, Kbh. 1896-1907; f.eks. s. 93-95, 112-127, 137-138.

Edvard Holm (1833-1915) står i den historiske erindring som den konservative positivist og gentleman, der ved sin ufattelige arbejdsomhed næsten ene mand grundlagde vor historiske forståelse af det 18. århundrede. J.A. Fridericia kunne bygge på Holms resultater, men reagerede i øvrigt kraftigt mod Holms helhedsforståelse. (Foto: Det kgl. Bibliotek).

A.D. Jørgensen

A.D. Jørgensen indtager en særstilling blandt de danske historikere. Ikke alene var han selvlært og stod livet igennem i en vis modsætning til de universitetsuddannede historikere, men som historisk forfatter ejede han et litterært talent, en indlevelsessevne og et nationalt engagement, der adskiller ham fra flere af hans samtidige kolleger.⁸ Ingen har mere rammen- de karakteriseret Jørgensen som historiker end Fridericia, der i sin korte nekrolog i *Historisk Tidsskrift* med rette fremhæver »de nye og selvstændige Synspunkter, den store Kærlighed til Fædrelandet og den liv- og fantasifulde Fremstillingsevne, og disse stærke sider overskygger Svaghederne ved flere af hans Arbejder: Den bestemte Hævden af ikke altid lige godt begrundede Hypoteser og det enkelte Standpunkts Fremhersken paa Bekostning af dermed stridende Forhold«. ⁹ I forbindelse med biografierne *Nils Stensen* (Kbh. 1884) og *Peter Schumacher Griffenfeld*, bd. 1-2 (Kbh. 1893-94) og i kraft af sit arbejde som rigsarkivar gjorde Jørgensen selvstændige studier i den ældre danske enevælde. Resultaterne fremlagde han i form af en række artikler, de nævnte biografier og et historiefilosofisk foredrag fra 1884 med titlen *Den historiske Udvikling i Danmark i Henseende til 'Magtens Tyngdepunkt'*.¹⁰

Foredraget om »Magtens Tyngdepunkt« spænder fra Danmarks kristning til Jørgensens aktuelle samtid, så der er altså virkelig tale om de lange linjer. Enevældens indførelse 1660 ser Jørgensen som den anden af tre store revolutioner, der brød de magtfaktorer, der var opstået i middelalderen, og som efter tur havde domineret udviklingen: kirkens fald ved reformationen 1536, adelens fald ved enevældens indførelse 1660 og enevældens (kongemagtens) fald i 1848. Hver enkelt trin i udviklingen er for Jørgensen »et naturligt udviklingsled og en historisk berettiget form«, og det skyldes, at magtens tyngdepunkt (altid? heldigvis?) ligger dér, »hvor arbejdet for folkets opgaver som folk udføres«. Denne opgave havde adelen med held varetaget indtil begyndelsen af 1600-tallet, men herefter var den ikke længere opgaven voksen. Den havde svigtet, og ingen af de ufri stænder (borgerskab, gejstlighed eller bondestand) var i stand til at løfte arven. Det kunne derimod kongemagten, der ifølge Jørgensen »holdt sine løfter« og skaffede »landet et tidssvarende værn«, der var svenskerne

8. *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg. (biografi ved Lorenz Rerup).

9. *Historisk Tidsskrift*, 7. rk. 1, 1897-99, s. 233-235, citat s. 234.

10. Artiklerne, mest af administrationshistorisk art, findes samlet i A.D. Jørgensen: *Historiske Afhandlinger*, bd. 1-4, Kbh. 1899, hvor også foredraget er trykt (bd. 4, s. 47-58). Foredraget er oprindeligt holdt i Studenterforeningen den 16.2.1884 og trykt i *Dagbladet* den 24.2.1884.

A.D. Jørgensen (1840-97) er i historiografien bedst kendt som biograf, kirkehistoriker og forfatter af Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie (1882), der gennem lange tider var en af skolernes foretrukne flidspræmier. At den selvlærte og stærkt nationale (men ikke nationalistiske) historiker med sine markante synspunkter også provokerende og inspirerede J.A. Fridericia er derimod mindre kendt. (Foto: Det kgl. Bibliotek).

voksant, og sikrede »Sønderjyllands generhvervelse«. Desuden skabte enevælden lighed mellem kronens lande og gjorde et »udjævrende arbejde i samfundet«, der gav det »et væsentligt demokratisk præg«, og som kulminerede i »bondens frigørelse«. Jørgensen er dog ikke blind for systemets skyggesider. De store resultater var dyrekøbte: »hele det offentlige liv var ødelagt, folkets selvfølelse undergravet, ansvarsbevidstheden brudt« etc. I marts 1848 var enevælden »fuldstændig kørt fast«, og Jørgensen tilskriver det den danske nationalkarakter, at også denne tredje revolution gik fredeligt for sig.

Dette er Jørgensen historiesyn skåret ud i pap. Det er præget af en ikke ringe portion nationalt farvet udviklings- og fremskridtstro. Enevælden var både naturlig, berettiget og grundlæggende i stand til at løse den historisk betingede opgave: overlevelseskampen mod Sverige og Sønderjyllands (Slesvigs) inkorporation i kongeriget.

I Griffenfeld-biografien nuanceres disse grundstandpunkter noget, bl.a. fordi Jørgensen opfattede Griffenfeld (ligesom Steensen) som en tragisk skikkelse. Jørgensen mener fortsat, at adel og rigsråd havde spillet fallit, men han begræder, at Schumacher »manglede dybere historisk sans«, både hvad angår den forfatningsretlige udvikling og nødvendigheden af en »national politik overfor Sønderjylland«. ¹¹ Jørgensen opfatter enevældens første årti som præget af en langstrakt »forfatningskamp« mellem et absolutistisk og et konstitutionelt parti og tillægger Schumacher ansvaret for den kompromisløse enevældes sejr. ¹² Her blev han korrigeret af Fridericia og senere Fabricius. ¹³

På trods af en til tider svigtende dømmekraft er Jørgensens Schumacher-biografi i kraft af sin Danmarkshistoriske bredde og sine mange

11. A.D. Jørgensen: *Peter Schumacher Griffenfeld*, bd. 1-2, Kbh. 1893-94, bd. 1, s. 90-93, 138, 207, citat s. 348-350. Med »manglende dybere historisk sans« mener Jørgensen, at Schumacher ikke følte den kompromisløse enevælde som et unødvendigt kontinuitetsbrud, der afskar en naturlig udvikling mod større folkelig deltagelse i regeringen. Med »den nationale politik overfor Sønderjylland« hentyder Jørgensen til, at Schumacher efter tronskiftet 1670 ikke videreførte de ansatser til Slesvigs administrative integration i kongerigets forvaltning, som findes i Frederik III's sidste år. Tanken er tydeligvis den, at havde man fra 1660'erne søgt at knytte Sønderjylland (Slesvig) til kongeriget, ville danskheden have stået stærkere og hele udviklingen i Slesvig-Holsten have fået en anden og mere lykkelig drejning (ikke noget 1864!).

12. Jørgensen 1893-94, bd. 1, s. 93ff., 148ff., 207.

13. J.A. Fridericia: »Griffenfeld. Bemærkninger i Anledning af Rigsarkivar A.D. Jørgensens nyeste Skrift«, *Nordisk Tidsskrift for Vetenskap, Konst och Industri*, 1894, s. 439-460; J.A. Fridericia: »Har Kristian V paatænkt Indskrænkninger i Enevælden 1670?«, *Historisk Tidsskrift*, 7. rk. 1, 1897-99, s. 571-573; Knud Fabricius: *Griffenfeld*, Kbh. 1910.

gode iagttagelser ikke til at komme udenom, men det kræver opmærksomhed og kritisk sans at undgå at blive fanget af Jørgensens stilistiske evner.

J.A. Fridericia

J.A. Fridericia er først og fremmest kendt som adelsvældens historiker, og denne baggrund er bestemmende for hans syn på den ældre enevælde. Hvor Holm så at sige nærmede sig den ældre enevælde oppefra – fra den oplyste enevældes glansperiode i anden halvdel af det 18. århundrede – så var Fridericias syn på perioden 1660-1720 dybt præget af hans store fortrolighed med tiden forud. Fridericia arbejdede dog også selvstændigt med tiden efter 1660. Det fremgår ikke kun af en række artikler, anmeldelser og kildeudgivelser, men også af de mange pakker med kildeexcerpter blandt hans efterladte papirer på Det kgl. Bibliotek.¹⁴ Fridericias syn på den ældre danske enevælde finder man dels i form af en række artikler og store anmeldelser, dels i *Danmarks Riges Historie*, bd. 4: 1588-1699 (Kbh. 1896-1902), hvor tredje bog (s. 457-673) skildrer tiden 1660-1699.

Det er karakteristisk for Fridericia, at hans forskning voksede frem i konfrontation med opfattelser, han søgte at imødegå. Det gælder f.eks. hans lange artikel i *Historisk Tidsskrift* om enevældens indførelse 1660, der er en reaktion på en artikel af Christian Bruun, og man kan iagttage det samme i rækken af lange, stofmættede anmeldelser fra hans hånd.¹⁵ Fridericias syn på den ældre danske enevælde finder man skarpest og

14. F.eks. udgaven af Fyrstelig Tankering i *Danske Magazin*, 4. rk. 4, 1878, s. 274-285; uddrag af brandenborgske gesandtskabsdepecher i *Danske Magazin*, 4. rk. 6, 1886, s. 74-99; Griffenfelds ungdomsbreve i *Danske Magazin* 5. rk. 2, 1889, s. 52-69; J.A. Fridericia: »En literær Protest mod Enevælden under Christian V«, *Tilskueren*, 9, 1892, s. 441-459; Det kgl. Bibliotek, Add. 836-845 4° (oversigt i Alfred Krarup: *Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter*, bd. 2, Kbh. 1935, s. 219-221).

15. Christian Bruun: »Et Bidrag til den rette Forstaaelse af Enevældens Indførelse i Danmark 1660«, *Historisk Tidsskrift*, 5. rk. 2, 1880-81, s. 635-700; J.A. Fridericia: »Frederik III og Enevældens Indførelse«, *Historisk Tidsskrift*, 5. rk. 6, 1886-87, s. 715-816. En række af disse anmeldelser er optrykt i J.A. Fridericia: *Studier over adelsvældens historie. Udvalgte afhandlinger og anmeldelser*, Kbh. 1979. Fridericias nedenfor nævnte »Betragtninger over Enevælden i Danmark fra 1660 til 1720«, *Tilskueren*, 1886, s. 763-786 og »Griffenfeld. Bemærkninger i Anledning af Rigsarkivar A.D. Jørgensens nyeste Skrift«, *Nordisk Tidsskrift för Vetenskap, Konst och Industri*, 1894, s. 439-460 har dog ikke fundet optagelse i optrykket. Ladewig Petersen synes i øvrigt delvis at have misforstået modsætningen mellem Fridericia og Bruun, når han i sin introduktion skriver, at Fridericia angreb Bruuns postulat om et dansk-tysk modsætningsforhold omkring 1660 (introduktionen s. XI). Det forholdt sig faktisk omvendt, som det fremgår af Fridericias anmeldelse af Bruuns biografi om Gunde Rosenkrantz (optrykket s. 468-477).

mest ideologisk eksplicit udtrykt netop i en sådan lang anmeldelse. Det drejer sig om de allerede nævnte »Betragtninger over Enevælden i Danmark fra 1660 til 1720« fra 1886, der er en anmeldelse af Holms ovenfor behandlede *Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720*, men som tillige er en imødegåelse af A.D. Jørgensens ovennævnte foredrag om »Magtens Tyngdepunkt« fra 1884.¹⁶ Faktisk var der arrangeret en offentlig debataften mellem Fridericia og Jørgensen, fordi Fridericia ønskede at tage til genmæle mod Jørgensens foredrag, men Jørgensen blev på grund af stærk forkølelse forhindret, og det er grunden til, at Fridericias svar fik form af en anmeldelse.¹⁷

»Betragtningerne« er skrevet midt i provisorietiden, og det er givet baggrunden for den skarpe sprogton, der genfindes i Fridericias *Adelsvældens sidste Dage* (Kbh. 1894). Fridericia er retfærdigvis meget rosende over for Holms arbejde, men anmeldelsen er i øvrigt udtryk for en læsning af Holm »mod hårene«. Hvor den konservative Holm understreger enevældens gode vilje og forklarer de dårlige resultater med ugunstige økonomiske og sikkerhedspolitiske konjunkturer, er den radikale Fridericia sønderknusende i sin dom over styreformen, kongerne og embedsmændene. Næsten alle borgerstandens gode og progressive reformforslag blev negligeret, og enevælden »savnede som Regel en rolig og udholdende Dygtighed«. Regeringen manglede »Fashed i Lovgivningen« og »Sans for Folkets aandelige Udvikling«. Christian V var en »middelmaadig Begavelse«, Frederik IV »manglede Overlegenhed i Karakter«, og »Embedsstanden talte mange uheldige Elementer, private Hensyn krydsede offentlige Interesser, fra oven af gaves demoraliserende Eksempler på Bestikkelighed«. Ja, sammenfattende hedder det: »Regeringen gennemførte ikke for Alvor en eneste ny større Tanke til Fordel for Landets økonomiske Opkomst; i sine mange smaa Reforme stod den for største Delen på Fortidens Grund. Enevælden manglede Iderigdom i Sammenligning med Borgerstanden 1660, Dygtighed og Initiativ i Sammenligning med Enevælden i de betydeligste af Europas Stater«. Dette sidste citat viser tydeligt, hvordan Fridericias beskæftigelse med, ja kærlighed til og politisk betingede sympati med de borgerlige stændermødedeltagere i 1660 har været bestemmende for hans dom over den ældre enevælde. Anmeldelsen, der rummer mange flere farverige udtryk for Fridericias syn

16. *Tilskueren*, 1886, s. 763-786.

17. Harald Jørgensen (udg.): *A.D. Jørgensens Breve*, Kbh. 1939, s. 139; om A.D. Jørgensens syn på Fridericia se s. 364-365. J.A. Fridericias »Betragtninger« står i *Tilskueren*, 1886, s. 762-786.

J.A. Fridericia (1849-1912) var den danske historiker i sin generation, der havde det bredeste udsyn. A.D. Jørgensen tilskrev det Fridericias jødiske baggrund, men en række længere udenlandske arkivrejser har nok også bidraget til det. Hans historiske opfattelse fandt ikke sin form i et mentalt enrum, men i dialog med og opposition til fagfæller, deriblandt Jørgensen og Holm. (Foto: Det kgl. Bibliotek).

på den ældre danske enevælde, kulminerer i ordene: »Middelmaadigheden blev dens Særpræg«.

Fridericia begrænser sig dog ikke til holde dom. Efter at have skildret den danske godsejers fortsatte stærke stilling – et faktum, der i nyere tid er blevet beskrevet med ordene »den bortforpagtede statsmagt«¹⁸ – stiller han ud fra den materialistiske antagelse, at de politiske og socioøkonomiske forhold ikke over længere tid kan forblive i disharmoni, dobbeltspørgsmålet: »hvorfør kunde Enevælden, skøndt gennemført til Trods for Godsejerne, ikke i højere Grad afkaste disses Aag? Det andet er det omvendte: hvorfor kunde Enevælden trods Godsejernes sociale Magt politisk hævde sig igennem en saa lang Tid paa en saa ubetinget Maade?«. Fridericias svar er, at statens afhængighed af skatter tvang den til vidtgående hensyn til godsejerne. Adelen mistede mange politiske og sociale rettigheder i 1660, men det er Fridericias opfattelse, at godsejerne stadig stod overordentligt stærkt. Når denne styrke ikke gav sig udslag i politisk magt, var årsagen dels, at godsejerne på grund af de dårlige økonomiske konjunkturer ikke var velhavende nok, dels at godsejerstanden i begyndelsen af 1700-tallet »i Oprindelse og Aandspræg var en anden end den, der levede før 1660«. Dette sidste skyldtes gamle slægters uddøen, indvandringen fra Tyskland og nyadlede og borgerlige godsejere. Fridericias generelle forklaring på enevældens beståen er således den samme som hans forklaring på dens indførelse: svækkelse og splittelse blandt de forskellige stænder over for kongemagtens relative styrke og hensynsløshed.¹⁹

Fridericias skildringen af perioden 1660-1699 i *Danmarks Riges Historie* bd. 4 synes ved første blik at repræsentere en betydelig afsvækning af det ovenfor skitserede standpunkt. Det skyldes imidlertid alene den brede Danmarkshistories fortællende stil, og at Fridericia afstod fra at afslutte sin skildring af den ældre enevælde med en afrundende vurdering i stil med hans slutning på afsnittet om adelsvældens tidsalder i samme bind af *Danmarks Riges Historie* eller slutbemærkningerne i *Adelsvældens sidste Dage*.²⁰ Spredt rundt omkring i teksten finder man dog grundlæggende det samme synspunkt, som ovenfor er skildret på grundlag af »Betragtningerne«.²¹

18. Birgit Løgstrup: *Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede*, Kbh. 1983.

19. J.A. Fridericia: *Adelsvældens sidste Dage*, Kbh. 1894 (genoptryk 1969), s. 151, 549.

20. Fridericia 1896-1902, s. 454-456; Fridericia 1894, s. 548-550.

21. F.eks. Fridericia 1896-1902, s. 625-627, 634-635.

Det blev altså Fridericia, der som den første af det kritiske gennembruds historikere fik lov til at »fortælle historien om den ældre danske enevælde« frem til tronskiftet 1699. Gennem sin velfunderede, velskrevne fremstilling har han afgørende præget den senere tradition, både med hensyn til den sociale og politiske udviklings hovedtræk og med hensyn til stoffets vægtning.

Fælles for Holm, Jørgensen og Fridericia er, at de fælder dom over enevælden som system ud fra en klar forestilling om dens opgaver. De definerer imidlertid disse opgaver forskelligt. For Jørgensen er opgaven stort set kun den militære overlevelseskamp mod Sverige og den »nationale politik« over for Slesvig. For Holm er det fred og velstand. For Fridericia er det fred, velstand og åndelig (dvs. kulturel og politisk) udvikling i folket. Jørgensen lader enevælden bestå med glans. Holm lader den bestå og undskylder den svage præstation med de ugunstige vilkår. Fridericia lader den dumpe med et brag i »Betragtningerne« og mere diskret i *Danmarks Riges Historie*.

Den ældre danske enevælde siden Danmarks Riges Historie

Ovenfor er arven fra det kritisk-videnskabelige gennembrud kort blevet karakteriseret med vægt på de overordnede synspunkter. De nævnte historikere kortlagde udviklingens hovedtræk, særligt med hensyn til den politiske historie i bred forstand. Siden da er perioden jævnlige blevet skildret i brede træk, men aldrig på grundlag en dybde og bredde i den forskningsmæssige basis, der kan sammenlignes med Holms og Fridericias. Selvfølgelig er der fortsat blevet forsket i perioden 1660-1720, mest på det socialhistoriske og administrationshistoriske felt,²² men ikke med samme intensitet som før, og de nye overordnede synspunkter på perioden kan kun i begrænset grad siges at være vokset frem af en indgående beskæftigelse med perioden selv.

22. Se f.eks. rækken af disputatser: Svend Aage Hansen: *Adelsvældens grundlag*, Kbh. 1964; Johan Jørgensen: *Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark*, Kbh. 1966; J. Boisen Schmidt: *Studier over statshusholdningen i kong Frederik IV's regeringstid 1699-1730*, Kbh. 1967; Karl-Erik Frandsen: *Vang og tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682-83*, Esbjerg 1983; Lotte Dombrowsky: *Lensbesidderen som ammand. Studier i administration af fynske grevskaber og baronier 1671-1849*, Kbh. 1983; Birgit Løgstrup: *Jorddrot og offentlig administrator. Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede*, Kbh. 1983; Birgit Bjerre Jensen: *Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660-1730*, Kbh. 1987.

I det følgende skal hovedetaperne i den historiografiske udvikling skitseres via en gennemgang af de store Danmarkshistorier af Knud Fabricius, Gunnar Olsen & Finn Askgaard, Benito Scocozza og Knud J.V. Jespersen. En anden historiker, der ikke har skrevet en bred Danmarkshistorie, kræver i det mindste en kortfattet karakteristik: C.O. Bøggild-Andersen. Derimod vil Erik Arup, Vilhelm la Cour, Johan Jørgensen, Paul Ries, Svend Ellehøj og Ole Feldbæk ikke få selvstændig behandling. Erik Arup nåede ikke at skildre den ældre enevælde i sin *Danmarkshistorie*, og jeg finder det ikke berettiget at inddrage ham på grundlag af hans *Rids af Danmarks Historie* (Kbh. 1921) og fragmenterne i det posthumt udsendte bind III af hans *Danmarks Historie* (Kbh. 1955). Afsnittet om den ældre enevælde i Vilhelm la Cours *Danmarks Historie*, bd. 2, fra 1940 er for kortfattet og uoriginalt til at fortjene selvstændig analyse.²³ Johan Jørgensen er for snæver i sin synsvinkel (pengenes suveræne magt!) og for koncentreret om 1660.²⁴ Paul Ries' engelske Ph.D. dissertation med den lidt omstændelige, men oplysende titel: *An Account of Denmark as it was in the Years 1660 – 1703. An Enquiry into some Political, Legal, Religious and Literary Aspects of Early Danish Absolutism, with Special Reference to Ideas about God, Man and the Universe* (Cambridge 1969) fortjener ikke selvstændig behandling.²⁵ På trods af en lovende titel og en frugtbar indfaldsvinkel kan afhandlingen på grund af sin heterogene kildebasis (stort set British Museums bestand af ældre dansk sekundærlitteratur og trykte kilder), manglende kildekritiske analyse og essayistiske stil ikke gælde som et seriøst bidrag til forståelsen af »Political, Legal, Religious and Literary Aspects of Early Danish Absolutism, with Special Reference to Ideas about God, Man and the Universe«. Svend Ellehøj, der oprindeligt skulle have skrevet bind 3 af Gyldendals *Danmarks historie*, nåede aldrig at formulere en helhedsopfattelse af perioden, og på trods af mange gode iagttagelser og spidsfindige bemærkninger spredt rundt omkring i hans forfatterskab ville det være uforsvarligt at forsøge en rekon-

23. Vilhelm la Cour: *Danmarks Historie*, bd. 2, Kbh. 1940, s. 111-171.

24. Johan Jørgensen: *Det københavnske patriciat og staten ved det 17. århundredes midte*, Kbh. 1957; »Bilantz 1660. Adelsvældens bo«, Svend Ellehøj m.fl. (red.): *Festskrift til Astrid Friis*, Kbh. 1963, s. 153-171; »Patriciat og enevælde«, *Historiske meddelelser om København*, 1963, s. 11-62; 1964, s. 7-89; *Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark*, Kbh. 1966.

25. Afhandlingen er tilgængelig på en række universitetsbiblioteker, og Ries henviser selv til den: Paul Ries: »Robert Molesworths Analyse des dänischen Absolutismus«, Dieter Lohmeier (red.): *Arte et marte. Studien zur Adelskultur des Barockzeitalters in Schweden, Dänemark und Schleswig-Holstein*, Neumünster 1978, s. 43-66, henvisning i note 6.

struktion.²⁶ Ole Feldbæks bind af Gyldendals og Politikens *Danmarkshistorie* falder også uden for rammerne, fordi det er bygget op om udviklingen fra »det gamle samfund« til »det nye samfund« og derfor ikke tematiserer den ældre danske enevælde i et omfang, der gør en selvstændig analyse af Feldbæks opfattelse påkrævet.²⁷

Knud Fabricius

Afløseren for *Danmarks Riges Historie* blev *Det danske Folks Historie. Skrevet af danske Historikere*, bd. 1-8 (Kbh. 1926-29), hvis femte bind dækker perioden 1648-1766. Afsnittet »Enevældens Dæmring og den ældre Enevælde« (1648-1730) er skrevet af den konservative og nationalt sindede Knud Fabricius (1875-1967), der må siges at have været selvskreven til opgaven i kraft af en række større bidrag til periodens politiske, forfatningsretlige og administrative historie. I 1910 havde han udgivet biografien *Griffenfeld* (i øvrigt tilegnet Troels Lund), i 1920 udkom *Kongeloven. Dens Tilblivelse og Plads i Samtidens natur- og arveretlige Udvikling. En historisk Undersøgelse* og 1921 »Kollegiestyrets Gennembrud og Sejr 1660-1680«.²⁸ Dertil kommer livsværket *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige*, bd. 1-4 (Kbh. 1906-58). Allerede i forordet til Griffenfeld-biografien havde Fabricius varslet, at han arbejdede på en samlet skildring af perioden. Det blev til det ovennævnte afsnit af *Det danske Folks Historie*, hvor lange passager af Griffenfeld-biografien går næsten ordret igen. I let revideret form og med samme titel udkom det endnu en gang under Anden Verdenskrig i *Schultz Danmarkshistorie*, der her vil blive lagt til grund for en karakteristik af Fabricius' standpunkt.²⁹

Typisk for Fabricius er en organisk-evolutionistisk historieopfattelse og en markant national-moralsk synsvinkel. For Fabricius var enevælden

26. Jeg tænker her på følgende bidrag fra hans hånd: »Forfatningsspørgsmålet i Danmark fra oktober 1660 til januar 1661«, *Historiallinen Arkisto*, 63, 1968, s. 175-184; »Rettens grundlæggelse«, »Rettens virkefelt« og »Rettens forhold til regeringen. Tiden indtil 1746«, Povl Bagge, Jep Lauesen Frost & Bernt Hjejle (red.): *Højesteret 1661-1961*, Kbh. 1961, bd. 1, s. 1-52, 53-127 og 218-301; »Danske Lov og Kongeloven«, Ditlev Tamm (red.): *Danske og Norske Lov i 300 år*, Kbh. 1983, s. 1-17.

27. Ole Feldbæk: »Den lange fred 1700-1800«, *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 9, Kbh. 1990.

28. Aage Sachs (udg.): *Den danske Centraladministration*, Kbh. 1921, s. 115-251.

29. Knud Fabricius: »Enevældens Dæmring og den ældre Enevælde (1648-1730)«, *Schultz Danmarkshistorie. Vort Folks Historie gennem Tiderne skrevet af danske Historikere*, bd. 1-6, Kbh. 1941-43, bd. 3, s. 233-524.

en nødvendighed, fordi »virkelighedsgrundlaget« for en med stænderstyre afbalanceret statsmagt simpelthen ikke eksisterede.³⁰ I hans øjne var midten af det 17. århundrede en opløsningsid kendetegnet ikke alene ved adelens forfald, men af overdreven selvtilfredshed, fordærvelig trang til luksus, manglende sans for fædrelandet og tøjlesløs individualisme blandt alle stænder.³¹ Sådan tegner Fabricius »Tidens Fysiognomi«, og selv om han ikke viser begejstring for enevældens »ustyrlige Trang til at organisere og regulere«, anerkender han enevældens arbejde for »Samfundets Op-hjælpning« og lighed mellem borgerne.³² Da han gør status over enevældens første generation, falder dommen positivt ud: »Enevælden har afgjort virket højnende. Skønt Tiderne blev daarligere og daarligere, *rettede Befolkningen sig* samtidig i ikke ringe Grad. De indvandrede Tyskere og andre Udlændinge var ganske sikkert ofte brutale, men synes ved siden heraf at have tilført Landet en Sum af Karakterfasthed, Disciplin og Hæderlighed«. Lidt senere hedder det: »Det mest karakteristiske for den sidste Halvdel af Aarhundredet er dog en Tilbagetrængen af Individualismen og en større Forstaaelse af *Helhedens Ret* over for den enkelte. Baggrunden herfor er de store politiske Begivenheder, der maatte vække den sløveste og fremkalde Forstaaelsen af det materielle og aandelige Fælleseje«. Alt dette kom fuldtonende til udtryk i Thomas Kingo, »Tidsalderens skønneste Blomst; han har i Ulykernes Tid lært Folket den store og stærke Følelse, og den mandige Tone, som han slog an, klinger fra ham gennem Johannes Ewald ned til det 19. Aarhundredes store Digtere, først og fremmest N.F.S. Grundtvig«.³³

Som stilist tåler Fabricius ikke sammenligning med A.D. Jørgensen eller J.A. Fridericia. Hvor han skrev på grundlag af egen forskning, breder fremstillingen sig. I andre afsnit hviler arven fra *Danmarks Riges Historie* tungt, og visse passager som f.eks. afsnittene om Skånske Krig og Store Nordiske Krig er så knapt afmålte, at de i realiteten forudsætter, at læseren har Fridericias og Holms skildringer præsent.

I forhold til *Danmarks Riges Historie* er det tydeligt, at Fabricius ikke delte Fridericias negative syn på perioden, men snarere stod A.D. Jørgensen og Edvard Holm nær. Det er dog karakteristisk, at Fabricius' national-moralske interesse i modsætning til Jørgensen og Holm mere

30. Schultz *Danmarkshistorie*, bd. 3, s. 340-354. Standpunktet genfindes hos Fridericia, men Fabricius deler ikke Fridericias beklagelse over kendsgerningen.

31. Schultz *Danmarkshistorie*, bd. 3, s. 248-264.

32. Schultz *Danmarkshistorie*, bd. 3, s. 358, 368, 374, 458, 476.

33. Schultz *Danmarkshistorie*, bd. 3, s. 515-521.

knytter sig til hele folket end til betydningsfulde enkeltpersoner. I sin trang til at moralisere over hele folk eller befolkningsgrupper har Fabricius faktisk en del til fælles med Fridericia, blot med omvendt fortegn.

C.O. Bøggild-Andersen

Før gennemgangen af Danmarkshistorier fortsættes, er det nødvendigt at præsentere en forsker, hvis stort anlagte bidrag til den ældre danske enevældes historie ender i apori. Det er C.O. Bøggild-Andersen, hvis *Hannibal Sehested*, bd. 1-2 (Kbh. 1946/Århus 1970) indeholder en fyldig gennemgang af den indenrigspolitiske udvikling 1660-66, bl.a. bygget på det diplomatiske materiale. Når denne gennemgang imidlertid ikke er tilfredsstillende, har det to årsager. For det første lykkes det ikke C.O. Bøggild-Andersen at tegne et overbevisende helhedsbillede af udviklingen, der forbliver noget kalejdoskopisk. Dette skyldes ikke kun, at værket forblev en torso og selvfølgelig slutter med Sehesteds død i 1666, men i lige så høj grad at udviklingen, trods al mulig bredde i skildringen, ses i for snæver sammenhæng med Hannibal Sehesteds person og dermed i takt med Sehesteds livsvej også skifter fra en indenrigspolitisk grundet til en udenrigspolitisk grundet forklaring. Der var andre rytmer i Danmarks politiske liv end dem, der udgjordes af Sehesteds labile forhold til Frederik III og rivaliseringen med skiftende fjender, ifølge Bøggild-Andersen til start martialisterne Hans Schack og Paul Tscherning og siden først og fremmest den hollandsk-venlige Christoffer Gabel. Selv om fremstillingen er bredere og bedre underbygget, afviger den i øvrigt ikke væsentligt fra det billede, Fridericia tegnede i *Danmarks Riges Historie*.

Til *Dansk Biografisk Leksikon*s anden udgave skrev Bøggild-Andersen en lang række artikler, der vidner om hans store fortrolighed med den ældre danske enevælde, og særligt det posthumt udgivne bind af Sehested-biografien dokumenterer en bred orientering i den alment europæiske baggrund. Der er således næppe tvivl om, at man efter udsendelsen af første bind af Sehested-biografien (1946) måtte regne Bøggild-Andersen for landets bedste kender af den ældre danske enevælde. Ifølge forordet til første bind lå andet bind næsten færdigt, og man havde al mulig grund til at vente, at han dér i afrundet form ville fremlægge resultaterne af sin forskning – en forskning, hvis næsten intimiderende grundighed hans disputats *Statsomvæltningen 1660* (Kbh. 1936) med dens over 1200 stofmættede fodnoter havde givet en prøve på. Af personlige og faglige grunde måtte det danske historiker-laug vente næsten en menneskealder, indtil det posthumt udgivne andet bind af Sehested-biografien (1970) gjorde det klart, at man havde ventet forgæves. Selv om jeg ikke kan føre håndfaste

beviser for det, er det mit indtryk, at Bøggild-Andersen i disse mange år »sad tungt« på den ældre danske enevældes historie og dermed til en vis grad kom til at blokere for ny forskning på området, særligt med hensyn til den politiske historie.

Gunnar Olsen & Finn Askgaard

Om Gunnar Olsen & Finn Askgaards »Den unge Enevælde 1660-1721« (Politikens *Danmarks historie* bd. 8, her benyttet i 2. udg., Kbh. 1970) gælder det, at den er et udtryk for traditionel dansk, »kumulativ« historieskrivning i bedste forstand. Arven fra *Danmarks Riges Historie* videregives, og materiale og synspunkter fra den nyere forskning indføres på passende steder efter nøje afvejning. F.eks. er der i afsnittene om statsomvæltningen 1660 og årene umiddelbart derefter tydeligvis blevet taget udstrakt hensyn til C.O. Bøggild-Andersens synspunkter, mens Johan Jørgensens standpunkter ikke har fundet synderlig genklang.³⁴ Værket er præget af Gunnar Olsens store fortrolighed med landbohistoriske forhold og af Finn Askgaards krigshistoriske indsigt. Den brede fortællende stil har givet plads til mange små portrætter, spændende episoder og illustrative citater, en del endda på vers. Derimod udmærker værket sig ikke ved klare overordnede synspunkter. Den del af arven fra *Danmarks Riges Historie* er langsomt visnet bort. Kun på de indledende sider finder man antydningen af en tanke om historisk lovmæssighed i kapiteloverskrifterne, »Erhvervs-krisen«, »Finanskrisen«, »Moralkrisen og Tillidskrisen«, og i ordene om, at adelens »skikkelighed« ved statsomvæltningen egentlig er »det bedste bevis for denne omvæltnings nødvendighed« (min understregning).³⁵ De afsluttende sider rummer ingen opsummering eller afsluttende dom, men kun den konstatering – i Edvard Holms ånd – at elimineringen af den svenske fare ved Store Nordiske Krigs afslutning pegede fremad mod varig fred og politisk samarbejde mellem de nordiske magter.³⁶

Benito Scocozza

Året 1989 bød på hele to nye Danmarkshistorier, der på hver deres måde afviger fra traditionen, men som i øvrigt er markant forskellige. Den

34. C.O. Bøggild-Andersens synspunkter spores talrige steder på bogens første 70 sider i kun let afsvækket form, og han fremhæves i den kortfattede litteraturvejledning s. 510-512. Der nævnes Johan Jørgensen: *Henrik Müller*, Kbh. 1966 også, men hverken hans synspunkter eller resultater inddrages i synderlig grad, se f.eks. s. 13f. og 63.

35. Olsen & Askgaard, s. 11, 13, 14 og 36.

36. Olsen & Askgaard, s. 509.

første er Benito Scocozzas bind 8 i *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie* med titlen »Ved afgrundens rand 1600-1700«. Kronologisk dækker bindet næsten præcis samme periode som J.A. Fridericias bind i *Danmarks Riges Historie*. Årene 1660-1700 fylder hos Scocozza side 229-350, dvs. at perioden er noget forfordelt, eftersom afsnittet også dækker statsomvæltningen.

I modsætning til, hvad man måske ville forvente, er Scocozzas fremstilling ikke præget af et markant helhedssyn på perioden eller dens plads i den historiske sammenhæng. Med veloplagt fortælleglæde kæder han derimod stort og småt sammen til en kalejdoskopisk helhed uden tydelige overordnede synspunkter og vurderinger bortset fra en markant social indignation på vegne af samfundets svageste. Scocozza forstår at anvende den illustrative lille historie, der fører os tæt på fortidens mennesker, og han viger ikke tilbage for smarte formuleringer og håndfaste moralske domme, der kører lige på kanten til klicheen. På dette punkt repræsenterer Scocozza en tilbagevenden til Fridericias og Fabricius' linje.

Fremstillingen er af og til upræcis i detaljen,³⁷ og på trods af at den umiddelbart synes ganske klar, kan det være svært at få en præcis forestilling om Scocozzas stillingtagen til den historiske traditions omstridte spørgsmål.³⁸

Scocozzas udgave af den ældre enevælde adskiller sig ikke fra traditionen ved i nævneværdig grad at inkorporere ny forskning. En vis mentalitetshistorisk og »historie-fra-neden« præference lader sig dog uddrage af den generelle disposition, men på værkets afsluttende sider sammenfatter Scocozza udviklingen i mere materialistiske termer. Landbefolkningen levede hele århundredet igennem »under nogenlunde de samme grund-

37. I det her relevante afsnit er jeg faldet over følgende: Kongeloven forpligtede ikke kun kongen på den augsburgske konfession og til at overholde Kongeloven (s. 284), men desuden til at bevare sin magtfuldkommenhed og – ikke mindst – til at bevare riget samlet (Kongeloven §§ 26 og 19). Johan Wandals værk *De juris regii* er skrevet i 6 »bøger«, ikke 6 bind (s. 288). Statskollegiet fungerede i perioden 1661-70 ikke som et »overkollegium« (s. 294), og et uformelt gehejmeråd eksisterede allerede under Frederik III. Jacob Worms satiriske latinske disputats *Idola Jeroboami* havde Uppsala, ikke Lund, som fingeret trykkested (s. 314). Niels Steensen konverterede 1667, ikke 1671, til den katolske kirke (s. 343), og han holdt faktisk offentlige dissektioner i vinteren 1672-73. Den omtalte del af Christian V's testamente fik kongens underskrift i 1683, ikke 1684 (s. 348).

38. Det er f.eks. i forbindelse med statsomvæltningen 1660 ikke nemt at se, hvordan han stiller sig til spørgsmålet om, hvornår tanken om at tilbyde Frederik III arveriget opstod. Der tages ligeledes heller ikke klart stilling til det omdiskuterede spørgsmål om de politiske og forfatningsretlige forskydninger i tiden mellem arvehyldningen i oktober 1660 og Enevoldsarveregeringsakten i januar 1661.

læggende vilkår«. Krigene og det stigende skattetryk hvilede tungt på befolkningen, og med de store krongodsudlæg efter enevældens indførelse »blev Danmark storgodsejernes eldorado i et omfang, den gamle adel aldrig i sin vildeste fantasi havde forestillet sig. Og den nye enevældige statsmaskine forsvarede og sikrede de nye storgodsejere langt bedre end adelsvælden havde evnet det«. Man mærker her sporene af en forestilling om absolutismen som feudalismens »indian summer«. ³⁹ Dette var dog overfladefænomener, for Scocozza fortsætter i overensstemmelse med sin mentalitetshistoriske og socialhistoriske emfase: »For flertallet af befolkningen blev 1600-tallet armodens århundrede, et koldt århundrede, hvor alt frøs til, som sundene og bæltene gjorde det vinter efter vinter. Ingen hofpragt og intet herligt selskab på herresæderne kunne skjule tilstanden i landsbyerne og i de fleste af rigets købstæder«. Dette sættes i umiddelbar sammenhæng med tidens bodskristendom, hvor man bag Scocozzas ord om »livsens brød« aner »opium for folket«.

Det er svært at forholde sig kritisk til en så heterogen og personlig præget bog som Scocozzas. Ofte kan man undre sig over, at dette eller hint ikke er omtalt, og anmelderne har da også anket over den svage dækning af udenrigspolitikken som f.eks. forholdet til Nederlandene og til Gottorp. ⁴⁰ I en populær fremstilling må man altid begrænse sig, men det kan være vanskeligt at se de tilgrundliggende kriterier, med mindre man selv supplerer med de manglende elementer af en marxistisk historieopfattelse. ⁴¹ Dette tilsyneladende fravær af overordnede synspunkter, interessen for illustrative enkeltskæbner og gode historier kombineret med den gennemgående moralisme kan virke næsten postmodernistisk, men er nok snarere udtryk for en falmet marxisme i populariseringens overmægtige favntag.

39. Rudolf Vierhaus: »Absolutismus«, Ernst Hinrichs (red.): *Absolutismus*, Frankfurt 1986, s. 35-62, særligt s. 37-50 (oprindeligt skrevet til *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft*, bd. 1, Freiburg 1966); Perry Anderson: *Lineages of the Absolutist State*, London 1987, s. 15-42 (oprindeligt udgivet 1974). Forestillingen om Danmark som storgodsejernes eldorado er ikke helt uproblematisk, sådan som Scocozzas egen gennemgang af statsleverandørernes skæbne viser (s. 278-282). Jf. også Olsen & Askgaard, s. 318-324.

40. F.eks. nævnes den fransk-nederlandske krig 1672-79 ikke i omtalen af skånske krig (s. 296-309). Jf. Knud J.V. Jespersens anmeldelse i *Historie. Jyske Samlinger*, ny rk. 19, 1991-93, s. 527-530 og Steffen Heibergs i *Historisk Tidsskrift*, 1992, s. 169-171.

41. Disse elementer finder man derimod i Benito Scocozza: *Klassekampen i Danmarks historie. Feudalismen*, 2. udg., Kbh. 1977, særligt s. 290-303.

Knud J.V. Jespersen

Det andet bud på en ny Danmarkshistorie er Knud J.V. Jespersens bind 3 om tiden 1648-1730 i Gyldendals *Danmarks historie* (Kbh. 1989). Den adskiller sig fra Fridericias, Fabricius', Olsen & Askgaards og Scocozzas Danmarkshistorier ved at være en universitetslærebog, hvor forskningsdiskussionen spiller en central rolle. Værket udmærker sig ved sproglig klarhed, overskuelighed, en høj grad af pålidelighed⁴² og et præcist formuleret teoretisk grundlag, der strukturerer fremstillingen og repræsenterer et nybrud i forhold til traditionen. Dette teoretiske grundlag er magtstatsteorien, der med inspiration fra ældre tysk absolutismeforskning er udviklet af Leon Jespersen, Erling Ladewig Petersen og Knud J.V. Jespersen.⁴³

Magtstatsteorien kan karakteriseres som en materialistisk, ikke-marxistisk, strukturel forklaringsmodel. I korte træk går teorien ud på, at udviklingen inden for militærteknologien (den militære revolution) og de europæiske staters intense rivaliseringer krævede stadig større hære på permanent basis (militærstaten). Dette stillede staterne over for finansielle krav, der sprængte rammerne for den hidtidige finansiering af statsudgifterne via krongodset (domænestaten). Det blev nødvendigt at gå fra en statshusholdning baseret på kronens traditionelle indtægter (krongodset, kongetiende, toldindtægterne) til en finansiering grundet på direkte skatter (skattestaten). Denne strukturelle tvang begunstigede både militært og administrativt centralmagten, men udløste også konflikter med lokale og regionale interesser.

Selv om magtstatsteorien er ny, har den lighedspunkter med J.A. Fri-

42. Jeg er faldet over følgende faktuelle fejl: Kongelovens fortale nævner i modsætning til Enevoldsarveregeringsakten ikke undersåtternes taknemlighed med ét ord (s. 181), men indskrænker sig til at notere den for legitimiteten afgørende »frivillighed«. Kongeloven foreskriver ingen kroningsceremoni (s. 180, 182), men netop udtrykkelig kun en salving. Rangforordningen 1679 optoges ikke i Danske Lov (s. 205), men Danske Lov tog selvfølgelig hensyn til den. Oluf Rosenkrantz udsendte i 1663 ikke skriftet *De ordine subditorum in regno Danie* (s. 215), men derimod svarskriftet *Nobilitatis responsum ad famosum factionis calumniatoris libellum*. Poul Juel, der 1723 intrigerede med Rusland, var ikke gammeladelig, men en borgerlig plattenslager (s. 317).

43. Leon Jespersen: »1648 – Magtstat eller minimumsstat?«, Leon Jespersen & Asger Svane-Knudsen: *Stænder og magtstat. De politiske brydninger i 1648 og 1660*, Odense 1989, s. 9-42. Teorien har også været styrende for fremstillingen i Erling Ladewig Petersen: »Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700«, *Dansk socialhistorie*, bd. 3, Kbh. 1980. Jf. også Erling Ladewig Petersen: »1600-tallets kriser i Europa«, *Historisk Tidsskrift*, 1994, s. 337-349, specielt s. 341-342. Af hensyn til plads og overskuelighed tages her kun hensyn til Knud J.V. Jespersens »udgave« i hans *Danmarks historie*, bd. 3: Tiden 1648-1730, Kbh. 1989.

dericias analyse af de politisk-soziale modsætningsforholds dynamik og med A.D. Jørgensens betoning af det naturlige og nødvendige i udviklingen af en stærk militærstat i kampen mod Sverige.

I modsætning til den ældre tradition opfatter Jespersen ikke enevældens indførelse 1660 som et brud, men blot som en etape i en systemtilpasning, der fra 1620'erne til 1680'erne forvandlede det dansk-norske dobbeltmonarki til en magtstat. Udviklingen opfattes som strukturelt betinget, ja nærmest nødvendig, eftersom en autokratisk statsmagt som f.eks. det enevældige kongedømme langt bedre var i stand til at honorere militærstatens krav end en styreform med sændersk eller aristokratisk islæt som det danske »monarchia mixta«. Udviklingens slutpunkt, magtstaten, defineres som »en statsmagt, som eksisterede i kraft af sig selv og for sig selv, udenfor og hævet over samfundets stænder«. ⁴⁴ Magtstatens gradvise opbygning fra 1620'erne af tillægges afgørende forklaringskraft for hele periodens politiske, administrative og finansielle udvikling.

Handlingsforløbet omkring enevældens indførelse 1660 forklares som resultatet af en overbudspolitik fra alle stænder. At statsomvæltningen endte med enevælde, var ikke resultatet af nogen masterplan, men snarere frugten »af en dygtig og yderst bevidst udnyttelse af de politiske muligheder, efterhånden som de opstod«. Og disse muligheder opstod ifølge Jespersen virkelig gradvist: først muligheden for arvekongedømme (måneds skiftet september/oktober), siden muligheden for enevælde (sidst i november). ⁴⁵

Knud J.V. Jespersens nye syn på Danmarkshistorien skyldes ikke i nævneværdig grad ny forskning i den ældre danske enevælde. Magtstatsteorien er forskningsbaseret, men det er udforskningen af Christian IV's tid, der har dannet grundlag for teoriens formulering. Det er gennem dette overordnede, strukturerende synspunkt, Jespersen adskiller sig fra sine forgængere. I detaljerne genfindes traditionen tilbage fra Fridericia, behørigt justeret i overensstemmelse med nyere forskningsresultater og rettet ind efter magtstatsteorien.

For A.D. Jørgensen blev erfaringen af nederlaget 1864 både personligt og fagligt afgørende. J.A. Fridericias forståelse af den ældre enevælde var farvet af hans politiske standpunkt (radikal) under provisorietiden. Hvis man i forhold til magtstatsteorien skulle pege på befrugtende elementer i samtiden, er det nærliggende at henvise til udfordringen fra 1970'ernes universitetsmarxisme og koldkrigstidens fastfrosne fronter.

44. Knud J.V. Jespersen 1989, s. 17-21, 174-175, citat s. 18.

45. Knud J.V. Jespersen 1989, s. 158-170.

Magtstatsteorien honorerer en række af de vigtigste krav, man kan stille til en teori: Den er enkel, omfattende og operationel. Spørgsmålet er, om den også kan falsificeres, eller om dens abstraktionsniveau er for højt. Det hidtil eneste stort anlagte forsøg på at kritisere magtstatsteorien er Gunner Linds disputats *Hæren og magten i Danmark 1614-1662* (Odense 1994). Linds tese er, at den militære revolution satte den danske adel under et voldsomt tilpasningspres. Dette pres truede med at skabe en splittelse i samfundets elite, hvor de fremmede officerer og officerer af borgerlig herkomst fremstod som kongens naturlige forbundsfæller mod den lukkede danske adelstand. Ifølge Lind kulminerede krisen i Christian IV's sidste år, og på dette tidspunkt burde enevælden så være indført, hvis magtstatsteorien skulle »virke«. Det skete imidlertid ikke. Den danske adel viste i de følgende år en stor tilpasningsevne, og i social og politisk forstand »erobrede« den hæren. Den splittede elite var ved at vokse sammen igen, og alt tydede på, at Danmark ville følge Sveriges eksempel, hvor stærk centralmagt, stor hær, adelsdominans og rigsrådsvælde ikke var uforenelige størrelser. Når det alligevel gik anderledes i Danmark, skyldes det ifølge Lind ikke de strukturelle trends, der som nævnt pegede mod en ny ligevægt og integration, men mere kortsigtede, konjunktuelle udviklingslinjer. Efter den første svenskekrig 1657-58 og under den anden svenskekrig 1658-60 skabte en række uforudsete og utrolige begivenheder (rigsmarsk Anders Billes død, Karl X Gustavs togt over bælteerne, Københavns belejring) et markant brud i hærens historie, der afgørende svækkede den danske adels greb om hæren. Det var dette forhold i for- ening med, at Sverige under Karl XI's formynderstyrelse ikke længere havde styrke til at gribe ind i dansk indenrigspolitik, der gjorde det muligt for Frederik III at kuppe sig til enevælden. Og Frederik III greb chancen. Selv om Knud J.V. Jespersen var officiel opponert ved forsvaret, tog han ikke egentlig udfordringen op, men nøjedes med at rekapitulere sit eget standpunkt.⁴⁶

Også med hensyn til tolkningen af enevældens indførelse er Jespersens opfattelse blevet modsagt, ikke så eksplicit og ikke systematisk, men alligevel. Samme år som Jespersens Danmarkshistorie udkom, fremlagde Asger Svane-Knudsen sin detaljerede analyse af borgerstandens

46. Oppositionen er trykt i *Historie*, 1995, s. 102-118. Linds opgør med magtstatsteorien diskuteres s. 114-117.

rolle i den politiske proces på stændermødet 1660 frem til dagen for arvehyldningen (13. oktober).⁴⁷ Her afdækker han ikke kun borgerstandens interne splittelser, men giver også ny næring til den gamle teori om, at en sammensværgelse mellem hoffet og borgerstandens og gejstlighedens ledere allerede på et tidligt tidspunkt styrede slagets gang. Desværre kombinerer Svane-Knudsen sine overbevisende analyser af det politiske spil med en teori om et politisk mord på adelsmanden Christian Ulrik Steensen, der hos flere anmeldere har draget opmærksomheden bort fra undersøgelsens øvrige solide resultater. Sammenholder man imidlertid Svane-Knudsens analyse af perioden før arvehyldningen med nærværende forfatters analyser af perioden efter, tegner der sig et billede af en »vilje til magt«, som aktivt skabte et politisk spillerum og handlemuligheder, der langt overstiger den af Jespersen skitserede gradvise konjunkturudnyttelse i harmoni med overordnet strukturel systemtilpasning.⁴⁸

Ovenfor er magtstatsteorien blevet sat i sammenhæng med universitetsmarxisme og koldkrig. Jeg skal være den første til at indrømme, at mit eget syn på statsomvæltningen 1660 ikke forblev upåvirket af sammenbruddet i Øst, der fandt sted netop under specialeskrivningen. Det var lærerigt at se, hvordan strukturer, der syntes støbt i jernbeton og bestemt for evigheden, til alles overraskelse kunne smuldre bort på ufattelig kort tid. Det fik mig til at mene, at strukturel tvang ikke til alle tider hviler lige knusende tungt på menneskene, men at der findes tider og steder, hvor viljens spillerum – og dermed politikens spillerum – er væsentlig større end andre. Efter min opfattelse er København i efteråret 1660 et sådant tid og sted.

Knud J.V. Jespersen har i øvrigt ved en anden lejlighed givet en supplerende forklaring på, at enevældens indførelse først kom i 1660: Christian IV var i kraft af sin opdragelse mentalt set en »herremand i kongeklæder« og derfor så at sige psykisk ude af stand til at indføre enevælden. Den tyskorienterede Frederik III led derimod ikke af disse socialiseringsbetingede hæmninger og kunne derfor gribe chancen, da den bød sig.⁴⁹ Efter

47. Asger Svane-Knudsen: »Borgerstanden og arverigeforslaget på stændermødet 1660«, Leon Jespersen & Asger Svane-Knudsen: *Stænder og magtstat. De politiske brydninger i 1648 og 1660*, Odense 1989, s. 77-222.

48. Sebastian Olden-Jørgensen: »Den politiske proces på stændermødet 1660«, *Historie. Jyske Samlinger*, ny rk. 20, 1993, s. 44-71; Sebastian Olden-Jørgensen: »Enevoldsarveregeringsakten og Kongeloven. Forfatningsspørgsmålet i Danmark fra oktober 1660 til november 1665«, *Historisk Tidsskrift*, 1993, s. 295-321; Sebastian Olden-Jørgensen: *Poesi og politik – Lejlighedsdigtningen ved enevældens indførelse 1660*, Kbh. 1996, s. 29-58, 107-110.

49. Knud J.V. Jespersen: »Herremand i kongeklæder. Christian IV, rigsrådet og adelen«, Svend Ellehøj (red.): *Christian IV's verden*, Kbh. 1983, s. 123-145.

min mening eksisterer der et uformidlet gab mellem denne individ-centrede, psykologiserende forklaring og magtstatsteoriens strukturelle tvang. Dette gab kunne udfyldes med mere nuancerede analyser af den sociopolitiske og forfatningsretlige udvikling, men dem er der ikke umiddelbart plads til i Jespersens håndfaste magtstatsteori.

Sammenfattende må man sige, at magtstatsteorien fremhæver nogle økonomiske og politiske rammebetingelser, hvis betydning de seneste årtiers internationale forskning på ny har understreget, og som stillede de politiske, sociale og kulturelle strukturer under et voldsomt tilpasningspres.⁵⁰ Jeg finder imidlertid ikke, at man ved at identificere dette pres og kortlægge tilpasningen på det administrativt-politiske og socio-økonomiske plan har forklaret udviklingen. Udfordringen er identificeret, men i sin nuværende form er magtstatsteorien både for deterministisk og for reduktionistisk. Deterministisk fordi den alt for stærkt underbetoner konjunkturelle forholds indflydelse over for strukturelle trends. Reduktionistisk fordi en hel række politiske, sociale og kulturelle forhold, der spillede en vigtig rolle i den tids liv, presses i baggrunden til fordel for »skatte-trykkets historie«. At skattepresset steg, at hær og flåde svulmede, at statsmagten langsomt løsrev sig fra traditionelle standsbindinger og gradvist indtog en mere dominerende rolle i samfundet, alt dette kan ikke nægtes, men når magtstatsteorien tillægges den forklaringskraft, den har i Jespersens fremstilling, medfører det en markant underbelysning og forvridning af andre udviklingslinjer.

Konklusion

På grundlag af det ovenfor anførte må man konkludere, at den sidste syntese af den ældre danske enevælde på grundlag af en nogenlunde bred konfrontation med kildematerialet ligger godt 80 år tilbage, eftersom Knud Fabricius' forskellige arbejder afspejler resultaterne af hans forskning frem til ca. 1920. Siden er der selvfølgelig skrevet Danmarkshistorier, men det nye syn, de har bragt, grunder sig ikke på ny, bred forskning, men på integration af specialundersøgelser (Askgaard & Olsen), idio-

50. Johannes Kunisch: *Staatsverfassung und Mächtepolitik. Zur Genese von Staatskonflikten im Zeitalter des Absolutismus*, Berlin 1979 og – endnu mere pointeret – Johannes Kunisch: »La guerre – c'est moi! Zum Problem der Staatenkonflikte im Zeitalter des Absolutismus«, *Zeitschrift für historische Forschung*, 14, 1987, s. 407-438.

synkrasi (Scocozza) eller ny teorier baseret på forskning i Trediveårskrigens tidsalder (Jespersen).

Som antydnet finder jeg ingen af de refererede helhedssyn helt tilfredsstillende. Metodisk forekommer det mig, at J.A. Fridericia egentlig er inde på det mest givende spor, når han sammenligner den ældre enevælde med adelsvældens sidste dage og med tilsvarende regimer i resten af Europa. Hans politisk betingede foragt for enevælden og vel også den europæiske absolutismeforsknings daværende stade har gjort, at det er blevet ved ansatser, men Fridericias syn på den ældre danske enevælde er ikke låst fast i udviklingsmæssige nødvendigheder i stil med Holms teleologiske systemopbygning eller Fabricius' nationalt-organiske udviklingslinje. Selv om Jespersens magtstatssteori har udenlandsk inspiration, er den ikke i sit væsen komparativt anlagt, og må man konstatere, at ingen dansk historiker over en bred front har forsøgt at konfrontere den ældre danske enevælde med de seneste årtiers europæiske absolutismeforskning. Et enkelt tysk forsøg må karakteriseres som mislykket.⁵¹

Vejen ud af dødvandet synes for det første at bestå i en besindelse på, at årene efter 1660 faktisk var efterspillet på en revolution. I lighed med andre revolutionære regimer fandt den danske enevælde først gradvist sin form under påvirkning af indre og ydre kræfter. Grundlæggende set er der dog tale om en *konsolideringsfase*, hvor de gamle eliter efter bedste evne neutraliseres, og den erobrede magt befæstes. Konsolidering betyder imidlertid også opbygning, for alting kræver sin form, og presserende politiske opgaver måtte løses. Denne opbygning er dog ikke foregået med blikket fast rettet mod et præcist aftegnet idealbillede (et »enevældigt system«), men med nervøse blik i bakspejlet og spejdende blik til siderne. Ved at tilegne sig denne optik skulle det være muligt at nå til en dybere forståelse af den tidlige enevældes dilemmaer og valg.

Dette indebærer også nødvendigheden af, at studiet af konsolideringsprocessen går komparativt europæisk til værks. Den europæiske absolutismeforskning er ikke kommet frem til et fælles teoretisk grundlag med hensyn til udviklingsfaser eller typologisering. Desto stærkere føles beho-

51. Kersten Krüger: »Absolutismus in Dänemark – ein Modell für Begriffsbildung und Typologie«, Ernst Hinrichs (red.): *Absolutismus*, Frankfurt 1986, s. 65-94 (trykt første gang i *Zeitschrift für Schleswig-holsteinische Geschichte*, 10, 1983, s. 129-148). Desuden bør nævnes Peter Brandt: »Von der Adelsmonarchie zur königlichen 'Eingewalt'. Der Umbau der Ständegesellschaft in der Vorbereitungs- und Frühphase des dänischen Absolutismus«, *Historische Zeitschrift*, 250, 1990, s. 33-72. Sidstnævnte er en udmærket forskningsoversigt på grundlag af magtstatsteorien, men uden egentlig komparativt sigte.

vet for sammenlignende og sammenlignelige studier, der afdækker væsentlige strukturelementer og -problemer med blik for den europæisk sammenhæng.⁵²

Det siger sig selv, at der ikke består nogen logisk modsætning mellem hermeneutisk tilegnelse af fortidens horisont og strukturelle forklaringer med moderne inspiration. Den metodiske forskel er imidlertid betragtelig, og selv om enhver historiker mere eller mindre benytter begge spor, er valget også et spørgsmål om personlig tilbøjelighed. Det turde dog være indlysende, at forskningen som helhed må gå frem ad begge spor.

Udblik – muligheder og grænser for forskningen

Som afslutning på denne kursoriske karakteristik vil jeg anføre nogle mere essayistiske betragtninger om muligheder og grænser i udforskningen af den ældre danske enevælde. Det siger sig selv, at disse betragtninger ikke gør krav på at være udtømmende, men afspejler personlige indtryk og præferencer efter nogle års beskæftigelse med materialet.

Med hensyn til den indenrigspolitiske historie vil enevældens første ti år under Frederik III nok også i fremtiden ligge hen i et halvmørke, hvor dulgte kampe anes, men hvor aktørerne kun bliver synlige i glimt, uden at et sammenhængende mønster kan skelnes klart. Det skyldes den politiske beslutningsproces' uformelle karakter. Først under Christian V opbygges de bureaukratiske, kildeproducerende og -bevarende strukturer, der gør en tæt analyse mulig. Det er også først fra Christian V's tid, at de diplomatiske kilder når en mængde og karakter, der gør det muligt at kombinere indenlandske og udenlandske kilder til et sammenhængende mønster. En mindre begivenhedsorienteret granskning af de spredte kilder fra enevældens første tid ville sandsynligvis kunne danne grundlag for en bedre forståelse af de strukturelle vilkår og udfordringer, som prægede enevældens allerførste år.

Administrationshistorien lider under de samme vanskeligheder som den indenrigspolitiske historie: Kildematerialet er for periodens første tid meget fragmentarisk, og mange vigtige afgørelser blev truffet uden om de

52. Heinz Duchhardt: *Das Zeitalter des Absolutismus*, München 1989, s. 166-171; Ernst Hinrichs: »Zum Stand und Aufgaben gegenwärtiger Absolutismusforschung«, Ernst Hinrichs (red.): *Absolutismus*, Frankfurt 1986, s. 7-32; nyeste nyt: Ronald G. Asch & Heinz Duchhardt (red.): *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft*, Köln 1996.

formelle bureaukratiske strukturer, der er historikernes vindue. På det finanshistoriske felt er det tvivlsomt, om det er muligt at nå væsentligt flere og pålideligere resultater end Carl S. Christiansen.⁵³ Selvfølgelig ville det være dejligt at få stillet Christiansens materiale op i tabelform, men det ville ikke hjælpe meget på pålideligheden. F.eks. bygger han ofte på overslag (budgetter), der jo er notorisk misvisende, fordi de går ud fra, at kongens embedsmænd fik deres løn udbetalt.⁵⁴ Desuden ville et realistisk budget skulle tage hensyn til diverse naturalieydelse, der kun sjældent lader sig kvantificere. Det er et godt spørgsmål, om selv nok så stor økonomisk indsigt og regnskabsmæssig finesse vil kunne afhjælpe kildematerialets svagheder. Under alle omstændigheder vil arbejdsindsatsen være enorm. I nær fremtid (1998-99) vil en *Dansk administrationshistorie* i tre bind se lyset (tiden 1660-1720 dækkes af Gunner Lind). Den er frugten af et millionprojekt i Statens Humanistiske Forskningsråds regi under ledelse af Ditlev Tamm og Tim Knudsen, og som sådan er den et typisk udtryk for det seneste årtis forskningspolitiske trend: Man satser på at få velrenommerede seniorforskere suppleret med enkelte stipendiater til at skrive praktiske sammenfatninger af den bestående forskning i stedet for at investere i primærforskning. Men nyttigt bliver det da.

Den ældre enevældes udenrigspolitik har længe været underbelyst, idet man stort set har måttet støtte sig til de brede Danmarkshistorier suppleret med Laursens (og Christiansens) indledninger til *Danmark-Norges Traktater* bd. 5-11, der dækker tiden 1651-1700. Her er Carlsbergfondet imidlertid trådt hjælpende til, og en gruppe velmeriterede historikere under ledelse af Carsten Due-Nielsen, Ole Feldbæk og Nikolaj Petersen vil i de kommende år udarbejde en *Dansk udenrigspolitik historie* i seks bind, der skal sammenfatte og gennemreflektere den eksisterende viden (planlagt udgivet 2001-2004). Senest når dette værks bind om perioden 1648-1720 (ved Knud J.V. Jespersen) foreligger, vil det stå klart, hvor meget der endnu mangler på dette felt.

Mens adelens sammensætning og økonomiske forhold har været genstand for intensiv forskning, er gejstligheden og borgerstanden blevet noget forsømt. Johan Jørgensens arbejder om storkøbmændene, Nils G.

53. Carl S. Christiansen: *Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger*, bd. 1-2, Kbh. 1908-22.

54. Et blik i Skattekammerets besoldningsbog på Rigsark vet, Rentekammeret 216.153, burde række.

Bartholdys og Knud J.V. Jespersens undersøgelse af forholdet mellem adel og rang og Leon Jespersens analyse af luksuslovgivningen peger på socialhistoriske perspektiver, der langt fra er udtømt.⁵⁵ En bred analyse af enevældens regulering af offentligheden, der strakte sig langt videre end rangforordningerne, mangler stadig. Prosopografiske undersøgelser i stil med Gunner Linds analyse af enevældens embedsmænd i hans bidrag til ovennævnte administrationshistorie er måske vejen frem til en bedre karakteristik af den tidlige enevældes elite og dens forhold til kongemagt, regeringsapparat og samfundets økonomiske ressourcer.

Kulturhistorien i bred forstand udgør et lovende, men krævende forskningsfelt. Lovende fordi et stort materiale kun i begrænset grad er blevet undersøgt ud fra moderne historiske problemstillinger, og fordi en rig, men også vildtvoksende, international forskning byder sig til som inspirationskilde.⁵⁶ Krævende fordi beskæftigelsen med kilderne kræver evne og vilje til tværfaglighed i forhold til kunsthistorie, litteraturhistorie, idehistorie og kirkehistorie.⁵⁷

55. Nils G. Bartholdy: »Adelsbegrebet under den ældre enevælde«, *Historisk Tidsskrift*, 12. rk. 5, 1971, s. 577-648; Knud J.V. Jespersen: »For dyd, tro tjeneste og mandige bedrifter. De danske ridderordener og enevældens rangdelte samfund«, Mogens Bencard & Tage Kaarsted (red.): *Fra Korsridder til Ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*, Kbh. 1993, s. 57-102; Johan Jørgensen: »Patriciat og enevælde«, *Historiske meddelelser om København*, 1963, s. 11-62 og 1964, s. 7-89; Johan Jørgensen: *Rentemester Henrik Müller. En studie over enevældens etablering i Danmark*, Kbh. 1966; Leon Jespersen: »Statuskonsumtion og luksuslovgivning i Danmark og Sverige i 1600-tallet – en skitse«, Sten Åke Nilsson & Margareta Ramsay (red.): *1600-tallets ansikte*, Nyhamnsläge 1997, s. 169-195.

56. Peter Burke: *The Fabrication of Louis XIV*, New Haven 1992; Anthony Pagden (red.): *The Languages of Political Theory in Early-modern Europe*, Cambridge 1987; Peter Burke (red.): *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge 1991; Sean Wilentz (red.): *Rites of Power. Symbolism, Ritual and Politics since the Middle Ages*, Philadelphia 1985; Lynn Hunt (red.): *The New Cultural History*, Berkeley 1989; Roy Strong: *Art and Power. Renaissance Festivals 1450-1650*, London 1984; Dieter Breuer (red.): *Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock*, Wiesbaden 1995. Bernard Eric Jensens lidt futile polemik mod kredsen bag *Den Jyske Historiker* fører derimod ingen steder hen, Bernard Eric Jensen: »Kulturhistorie – et nyt og bedre helhedsbegreb?«, *Historisk Tidsskrift*, 1990, s. 83-107.

57. I et par artikler har jeg i al beskedenhed forsøgt at vise, hvilke muligheder der gemmer sig i det danske materiale: *Fortid og Nutid*, 1996, s. 3-20 og 1997, s. 239-253.